

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 8 (Ağustos/August 2022), s. 888-898.
Geliş Tarihi-Received: 13.07.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 01.08.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1143653

Âşık Şiirinde Kuş Motifleri

Bird Motifs in Minstrel Poetry

Barış DEMİRKAYA*

Öz

Çalışmanın konusu asırlık bir birikimin temsilcisi olan âşıkların şiirlerinde geçen kuş motiflerini belirlemek ve bu kuşların hangi özellikleri ile birlikte ele alındığını yorumlamak olmuştur. Türk kültürünün ortak kültür miraslarından olan âşık şiiri üzerinden kültüre ait unsurların izini sürmek mümkündür. Toplumun bir parçası olan ve toplumdaki beslenen âşıklar toplumun maddi ve manevi unsurlarını şiirlerine taşımıştır. Bu maddi unsurlardan biri olan hayvanların da insanların zihninde edindiği manalar bütün dünya ülkelerinde ortak ve çeşitli şekillerde kendine yer edinmiş, bu sembolik anlamsal zenginlik Türk âşık şiirinde de son derece mühim bir karşılık bulmuştur. Bu unsurlardan biri olan kuş motifleri de âşıklar tarafından yoğun şekilde kullanılmış, kuşlar fiziksel ve manevi özellikleriyle birlikte değerlendirilerek ele alınmıştır. Çalışmada turna, Anka, karga ve şahin motifi temel alınmış ve bu motifler şiirlerle desteklenerek alt başlıklar halinde incelenmiştir. Konunun kapsamı çok geniş olduğundan burada belli âşıklara yer verilmiş ve bu âşıkların şiirlerinde geçen kuş isimleri taranmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında kuş motifinin maddi hayattaki ve mitsel manadaki karşılığı şiirler üzerinde yapılan tespitlerle beraber verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşıklık geleneği, motif, turna, Anka, karga, şahin.

Abstract

The subject of the study is to determine the bird motifs in the poems of the minstrels, who are the representatives of a century-old accumulation, and to interpret the characteristics of these birds. It is possible to trace cultural elements through the Minstrel tradition, which is one of the common cultural heritages of Turkish culture. The minstrels, who are a part of the society and fed by the society, carried the material and spiritual elements of the society into their poems. The meanings that animals, which are one of these material elements, acquired in the minds of people, have taken a place in all countries of the world in common and various ways, and this symbolic semantic richness has found an extremely important response in Turkish minstrel poetry. Bird motifs, one of these elements, were also used extensively by the lovers, and birds were evaluated together with their physical and spiritual characteristics. In the study, crane, phoenix, crow and hawk motifs were taken as the basis and these motifs were examined in subtitles supported by poems. Since the scope of the subject is very wide, certain minstrels are included here and the names of the birds in the poems of these minstrels are scanned. In the light of the information obtained, the equivalent of the bird motif in material life and mythical meaning has been tried to be given together with the determinations made on the poems.

Keywords: Tradition of minstrel, motif, crane, phoenix, crow, falcon.

* Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/ Türkiye, e-posta: barisdemirkayaaa@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3715-2580.

Giriş

Türk dünyasının en önemli kültürel alanlarından biri olarak çeşitli icra ortamlarında varlık gösteren ve köklü geçmişinden beslenerek günümüzde de yaşamaya devam eden âşıklık geleneği, bağımsız bir karakter kazanarak sözcüsü olduğu toplumun beşikten mezara kadar her konusıyla ilgilenmiş ve bu şekilde varlığını sürdürmüştür. Bağlı bulunduğu toplumun duyan kulağı, gören gözleri olan âşıklar, sazın ve sözün gücünden yararlanarak asırlarca duygulara tercüman olmuşlar ve bu duyguları dile getirirken geleneğin kodlarından ve birikiminden, maddi hayatın kaynaklarından beslenmişlerdir. Saz ve söz ustası olan bu temsilcilerin aşk, gurbet, ölüm, ayrılık, hüznün, öfke gibi insana ait birçok duyguyu ifade ederken maddi hayat unsurlarından ve o unsurların taşıdığı anlam gücünden yararlanarak şiirlerini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Duyguların aktarımında bu maddi hayat unsurlardan biri de hayvanlar ve onların taşıdığı sembolik güçler olmuştur. Hayvanların insanların zihninde edindiği manalar bütün dünya ülkelerinde ortak ve çeşitli şekillerde kendine yer edinmiş, bu sembolik anlamsal zenginlik Türk âşık şiirinde de son derece mühim bir karşılık bulmuştur.

Doğa ve onun unsurları ile var olduğu andan itibaren etkileşim içerisinde olan insanlar, hayatının temel parçası olan hayvanlarla derin bir bağ kurmuştur.¹ Temel ihtiyaç unsuru olarak görülmesinin yanında hayvanlarda var olan gücün dini ya da sihri bir özellik içerdiği düşünülmüş ve bu doğrultuda doğada bulunan ya da mitolojik olarak tasvir edilen hayvanlara ve özellikle kuşlara çeşitli şekillerde bir anlam yüklenmiştir. Bu anlam zenginliğini asırlarca göçebe bir yaşam sürmüş ve çeşitli dini etkilerin altında kalarak yaşamsal bir birikime sahip olmuş Türk kültüründe görmek mümkündür. Yaşamı, biçimi, hareketleri ile bir anlam bulmuş, yeri geldiğinde bir totem olarak görülmüş olan kuşlar, somut benzetmelerin karşılık bulmasında ve dini, mitolojik zeminlerindeki zenginlikleriyle eserlerde kullanılmıştır.

Bu çalışmada, asırlık bir birikimden beslenen Türk âşıklık geleneği temsilcilerinin şiirlerinde yer alan kuş motiflerinden turna, Anka, karga ve şahin üzerinde durulacaktır. Konunun kapsamı çok geniş olduğundan burada belli âşıkların şiirlerine yer verilecek ve kuş motifinin maddi hayattaki ve mitsel manadaki karşılığı şiirler üzerinde yapılan tespitlerle beraber verilmeye çalışılacaktır.

A) Turna Motifi

Başta Türk coğrafyası olmak üzere pek çok bölgede karşılaşılan turna kuşu, görünüş itibarıyla leyleğe benzeyen, ince uzun bacaklara ve çeşitli renkli yapılara sahip ve sürüler halinde ilerleyen bir göçmen kuşudur. Genel itibarıyla göl ve deniz gibi sulak alanlarda yaşayan göçmen kuşları olan turnalar bu özellikleriyle karşımıza çıkmış ve saflığın, bereketin müjdeleyicisi ve bir haberci gibi algılanmıştır. Turnanın bulunduğu bu karşılık sözlü ve yazılı anlatı türlerinden somut ve soyut kültürel miraslara kadar çeşitli şekillerde yer almıştır.

Kültürümüz içerisinde pek çok kuş türüne çeşitli değerler verilmiştir. Bu kuş türleri arasında en yaygın kullanım alanına sahip olmuş turnanın ise mühim bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Şükrü Elçin ve Emel Esin başta olmak üzere pek çok araştırmacı Türkler arasında turnanın kutsal sayıldığını ve bir ruh simgesi olarak görüldüğünü ifade etmiştir (Esin, 2001, s. 89; Elçin, 2003, s. 2). J. P. Roux, İbn Fadlan'dan aktardığı bilgilerde Türklerin

¹ Avcılık ve toplayıcılık döneminde din, büyü ya da yaşamsal deneyimlerin aktarımı gibi çeşitli nedenlerin bir yansıması olan ilk mağara resimlerinde görülen hayvan ve insan figürleri bu birlikteliğin derin yansımalarını göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk.: E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, Çev. E. Erduran ve Ö. Erduran, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997, s. 40-43

ayıya, balığa, yılan ve turnaya taptıkları bilgisini vermiş ve Türklerin turnaya tapma sebebini² açıklamıştır (Roux, 2011, s. 123).

Toplumların önemseydiği bir kuş olan turnanın sadece Türkler arasında değil çeşitli coğrafyalarda da kutsal olarak sayıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuya dair Melikoff şu yorumda bulunmuştur: "Turna sembolizmi Çin, Kore, Japon gibi Uzak Doğu uluslarında yaygındır. Çin'de turna, her şeyden önce ölümsüzlük kuşudur; uzun yaşamın ve Ebedi Yaşam'ın karşılığıdır. Çin'in kutsal oyunları arasında cenazeler vesilesiyle yapılan Turna dansı vardır. Demek Türkler, Çin'le uzak zamanlara inen ilişkiler içindedirler." (Melikoff, 1993, s. 127). Melikoff'un turnanın Uzak Doğu kültürüne ait olduğu ve oradan Türklere geçmiş olacağı görüşünün aksine Mehmet Temizkan ise bu kuşun Çular dönemi ya da önceki dönemlerden itibaren Çin'e geçmiş olabileceğini ve bunun da bir eski Türk kültürüne ait olabileceğini ifade etmiştir (Temizkan, 2014, s. 169). Orta Asya ve Uzak Doğu ülkelerinde önemsendiği anlaşılan turna kuşunun Japon kültüründe de önemli bir simge olarak görüldüğü ve Japon kültüründe yer alan dansların turna dansıyla benzerlik bulunduğu anlaşılmaktadır.³

Sulak alanlarda yaşamını sürdüren turnanın günde iki defa su üzerinde yaptığı raks ve eşini etkilemek için yaptığı hareketler insanların dikkatini çekmiş ve bu hareketler benzer şekilde toplumların ritüel ve danslarında da kendine yer bulmuştur. Nitekim Alevi-Bektaşilerin cem ritüellerinde önemli bir yere sahip Turna semahı bu etkinin bir karşılığıdır. Turna semahındaki diziliş, ağır yürüyüş ve ardından hızlanan hareketler bir turnanın uçuşunu yansıtır. Alevi-Bektaşiler arasında turnaya verilen önem çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Turnaya verilen önemin temelinde Hz. Ali'nin sesinin turnaya verildiği inancı ve başta Hz. Ali olmak üzere çeşitli dini temsilcilerin birer simgesi olarak algılanması yatmaktadır. "Alevilerin, kol hareketleri de katılan çember oyunları, Turnaların dönüşlerini yansılar. Göçmen kuş, yani göçebeliliğin canlı örneği Turna, aynı zamanda Ali'nin timsalidir." (Melikoff, 1993, s. 47).

Turna kuşunun bu mistik ve mitik manalarının dışında onun göçmen bir kuş olması nedeniyle bir haberci olarak ele alındığı ve fiziksel görüntüsü nedeniyle sevgiliye benzetildiği de görülmektedir. Bu geleneksel birikim âşıklar tarafından da devam ettirilmiş ve turna fiziki unsurları ve simgesel değerleri ile birlikte ele alınmıştır.

Âşıkların şiirlerine baktığımızda fiziksel özelliğiyle büyüleyici olarak değerlendirilen turnanın özelliklerinden sevgilinin güzelliğini anlatma sırasında yararlandığı görülmektedir. Nitekim "Bir turna gözlüye salsam bazımı" diyen Gevheri gibi bir sevda şairi olan Karacaoğlan da gördüğü güzelin bakışını turnaya benzetmiştir:

*Salavat getirsin cemalin gören
Bakışın turna da sekişin ceyran
Uğradığın yeri edersin viran
Bülbül has bahçede gül oynar* (Öztelli, 1971, s. 188)

Fiziksel özelliklerinin dışında kuş türleri arasında eşlerini etkileme ve eşlerine bağlılık noktasında önemli bir yerde duran Turna kuşlarına ait bu sadakat bilgisinin Ruhsatı'de olduğu gibi diğer âşıklar tarafından da ele alındığı görülmektedir.

*Tavus kuşu gibi boynun uzadup
Zülüfleri sola sağa düzedüp
Telli turna gibi eşin gözedüp*

² Ayrıntılı bilgi için bk. Jean- Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı: İstanbul, 2005.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Kara, Mehmet ve Teres, Ersin (2012). The Crane as a Symbol of fidelity in Turkish and Japanese Cultures. *Milli Folklor*, 24(95).

Süzülüp karşımda duranım noldu? (Kaya, 1994, s. 519)

Sesi, bakışı ve görüntüsüyle insanlar tarafından değer verilen Turna kuşunun göklere yükselişi ve göklerdeki uçuşu da estetiksel olarak insanları etkilemiştir. Nitekim “Bir yiğit yasanıp dizine yatsa/ Yarının yağlığın yüzüne örtse/ Her dem sevdiğinin sesin işitse/ Gök yüzünde turna uçmuş gib’olur” (Öztelli, 1971, s. 350) mısraları bu bağlamda değerlendirilmelidir. Günlerce havada kalabilen bir göçmen kuş olan turnanın Gevherî’nin mısralarında görüleceği üzere gezdiği diyarlardan haber getirdiği düşünülmüş ve âşıklar tarafından da sevgilisine arzularını taşıyan bir haberci olarak değerlendirilmiştir:

*Gariip turna bizi senden sorana
Şimdi bir yavruya kuldur diyesin
Aşkın zincirini takmış boynuna
Devr içinde Mecnun oldur diyesin* (Arısoy, 1985, s. 149)

Genellikle sulak ve sazlık alanlarda yaşadıkları bilinen göçmen kuş olan turnaların âşıkların şiirlerinde de göl-turna birlikteliği ile ele alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim Seyrânî, bülbülün güle olan düşkünlüğü gibi sevgiliye bağlı olduğunu ifade ettiği mısralarında turnanın yaşam alanı olan gölün etrafını sarmasına benzer şekilde sevdiğinin etrafında olduğunu dile getirmiştir.

*Üftadeyim bülbül gibi güle ben
Çevrilirim turna gibi göle ben
Yârin ismin aldım dilden dile ben
Sürüklerim gömmek için sineme* (Okay, 1953, s. 45)

Turnanın fiziksel özelliklerine dayalı söylemlerin yanında onun manevi yönüne işaret eden ifadeler de sıkça ele alınmıştır. Özellikle Alevi-Bektaşî inancında çok önemli bir yerde konumlanan turnanın sesini Hz. Ali’den aldığına inanılması ve anlatılarda turna donuna girilmesi anlayışı turnanın önemini anlatması bakımından önemlidir. Nitekim Pir Sultan Abdal, turnanın sesinin kaynağının Hz. Ali olduğunu şu mısralarında vurgulamıştır:

*Hazreti Şah’ın avazı
Turna derler bir kuştadır
Asası Nil deryasında
Hırkası bir derviştedir* (Öztelli, 1985, s. 104)

Hz. Ali’den sesini alan ve onun ruhunu taşıdığı inanılan turnanın İlhâmî’nin şiirinde görüleceği üzere Hz. Ali’nin dışında Hz. Muhammed’i, Hacı Bektaş-ı Veli’yi ve ulu imamları simgelediği de görülmektedir.

*İki turnam gelir başı cıgalı
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Birisi Muhammed birisi Ali
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen*

*İki turnam gelir rengi yemyeşil
Biri İmam Hasan ol pâk-i nesil
Biri İmam Hüseyin cennette bir gül
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen* (Eröz, 1990, s. 410)

Turnanın Alevi-Bektaşî inancına olan etkisi semah törenlerine de doğrudan yansımıştır. Nitekim “Turna semahı” turnanın kanatlarını iki yana açarak ve bir ağır tempoda harekete geçişinin canlandırılması gibidir.

*Turna geçer katar katar
Gökyüzünde semah tutar
Aşık'a bergüzar yeter
Teli Bağdadı turnanın...* (Yağcı, 1996, s. 172)

Sonuç olarak mühim bir yerde olduğu anlaşılan ve çeşitli halk ürünlerinde karşımıza çıkan turnanın âşık şiirinde de fiziki özellikleri ve manevi yönleri ile ele alındığı ve olumlu manada kullanıldığı görülmüştür.

B) Anka Motifi

Anka kuşu, birçok toplumun mitolojisinde farklı adlarla ancak benzer özelliklerle karşımıza çıkan efsanevi bir kuştur. İranlıların “Simurg”, Arapların “Anka”, Türklerin “Zümrüdüanka” olarak adlandırdığı bu kuşun uçtuğu zaman gökyüzünü kapatacak kadar büyük ve iri olduğu ifade edilmiştir.⁴ Onun büyük hüner sahibi bir kuş olarak Kaf dağında tek başına yaşaması sebebiyle de kanaatin ve vahdetin simgesi⁵ olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Bu temel kodlara sahip olan dönem âşıkları da şiirlerinde Anka'ya yer vermiştir. İlk olarak Pir Sultan Abdal'ın “Yürü bre Hızır Paşa” diyerek başladığı şiirine baktığımızda Pir Sultan'ın Anka kuşunun gücünün ve konumunun önemini belirten şu mısralara yer verdiğini görmekteyiz:

*Yürü bre Hızır Paşa
Senin de çarkın kırılır
Güvendiğin padişahın
O da bir gün devrilir*

*Nemrut gibi Anka n'oldu
Bir sinek havale oldu
Davamız mahşere kaldı
Yarın bu senden sorulur* (Gölpınarlı, 1953, s. 35)

Efsanevi kuş olan Anka kuşunun yurdunun Kaf Dağı olduğu bilgisini Seyrânî'nin şiirinde görmek mümkündür. Seyrânî, terzilikte hüner sahibi olan İdris peygambere telmih yaptığı mısralarında Anka'ya yer vermiş ve Kafdağı'na gitmeden önce bin sırrın bilgisine erdiklerini ifade etmiştir.

*İdris terziliği icat etmeden
Endazeden geçti boyumuz bizim
Anka yaratılıp Kaaf'a gitmeden
Bin Kaaf'ı beklerdi toyumuz bizim* (İslamoğlu, 2002, s. 248)

Âşık Hicrânî ise bir kararda durmayan gönlünün bazen yerde bazen de gökyüzünün yükseklerinde tek başına yaşayan Anka kuşu gibi semalarda olduğunu belirtecektir.

⁴ Bu özellikleri taşıyan Yunanlılarda Phoneix, Hintlilerde Garuda, Türk mitolojisinde de tuğrul, karakuş, ak doğan, çift başlı kartal gibi isimler karşımıza çıkmaktadır.

⁵ Anka kuşu tasavvufa vahdeti simgeler. Anka'nın tasavvufi kimliğini anlatan en önemli eser olan *Mantıku't Tayr*'da Simurg ismiyle geçen Anka'ya ait hikâyede kuşların Kaf dağındaki Simurg'a ulaşmak amacıyla çıktığı yolculuk anlatılmaktadır. Bu sembolizmle anlaşıldığı üzere Anka, Allah'tır ve bütün kuşların yani insanların tasavvuf yolcularının sultanıdır.

*Halime giriftar olmadı gönül
Asla bir kararda durmadı gönül
Kocaldı kocaldı kanmadı gönül
Bezemiş kendini havaya gider*

*Gahi meyhaneden girer mektebe
Gahi alim olur bakar kitaba
Gahi ebabildir konar turaba
Gahi Anka gibi semaya gider* (Özcan, 1987, s. 75)

Önemli Bektaşî ozanlarından Edip Harâbî ise vahdeti simgeleyen Anka kuşunu tasavvufî bir manada ele almış, dinin derin manasını anlayan âşıkların mekânına dini ancak dış surette yaşayan zahitlerin giremeyeceğini belirtmiştir.

*Ey va'iz sen bize va'z edemezsin
Çünkü her bir ilmin deryâsiyuz biz
Bizim yurdumuza hîç gidemezsin
Hakikat kâfının ankâsiyuz biz* (Gümüšoğlu, 2008, s. 311)

Kafdağı'nın zirvesinde tek başına yaşayan Anka kuşunun bilgisine sahip olan Âşık Daimî'nin de Harâbî gibi benzer kullanım içinde olduğu görülmektedir. Daimî, vahdetin ve hakikatin bilgisine sahip olan âşıkları, Kafdağı'nın Anka'sı olarak değerlendirmiştir.

*Biz aşıkız aşk ehliyiz arifan anlar bizi
Zümre-i aşkız sen sanma gafilan anlar bizi*

*Biz o hakikat Kaf'ının ankâsiyuz erenler
Çar köşeye hükmeyleyen Süleyman anlar bizi* (Orhan, 1999, s. 400)

Alevî-Bektaşî inancına uygun yaşamını sürdüren Sıdkî Baba'nın da Anka'yı tasavvufî manada ele aldığı görülmektedir. Nitekim Sıdkî Baba, benliğini terk edip irfan yoluna giren bir "Anka" ile edep ve erkân yoluna uğramayan bir "serçe"nin eş olamayacağını söylemektedir.

*Terkeyle benliği irfana karış
Neylersin benliği kulluğa çalış
Cahil kâmil ile edemez yarış
Serçe kuşu Anka ile eş olmaz* (Gül, 1984, s. 132)

Görüldüğü gibi Anka kuşunun gücü ve konumunun diğer milletlerde olduğu gibi ele alındığı ve âşıklar tarafından bu temel izlerle birlikte tasavvufî zeminde de değerlendirildiği ve şiirlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

C) Karga Motifi

Karga, başta Türk toplumu olmak üzere pek çok toplum arasında görüntüsü, sesi ve leşlerle olan bağı nedeniyle genellikle olumsuz bir çağrışım içermiştir. Ancak bu çağrışımın Türklerin ilk yaratmalarından itibaren izleyebildiğimiz şekliyle kargalara verilen önemi değiştirmedini söylemek gerekiyor. Nitekim Türkler karganın da dâhil olduğu bazı kuşları totem olarak değerlendirmiş ve onu önemsemiştir. Çoruhlu'nun belirttiğine göre şeytanın ve kötülüğün simgesi olan kara karga, aynı şekilde gök tanrısının kuşu olarak da yer almıştır (Çoruhlu, 2000, s. 153; Esin, 2001, s. 88).

Bahaeddin Ögel'in vermiş olduğu Vusunlara ait metinde görüleceği gibi dişi bir kurt tarafından emzirilen bir çocuğa ağızda et parçası taşıyan bir karga ile karşılaşılmaktadır (Roux, 2005, s. 301). Kahramanın hayatını kurtaran olumlu karga, Dirse

Han oğlu Boğaç Han anlatmasında ölmek üzere olan Boğaç'ın etrafında dönen bir kuş olarak karşımıza çıkar.

Karganın toplum arasındaki olumsuz çağrışımının oluşmasında İslam dinine ait anlatılar da etkin olmuştur. Kur'an'da Hâbil'in kardeşi Kâbil'i öldürmesinin ardından Tanrı tarafından karganın gönderildiğini görmekteyiz.⁶ Nuh'a ait anlatıda olumsuz bir şekilde karşımıza çıkan karga, Hz. Muhammed'in mağara anlatısında da bu olumsuzluğunu sürdürür.⁷

Görüntüsü, sesi ve ölü ile olan ilişkisi nedeniyle olumsuz şekillerde değerlendirilen karganın Karacaoğlan'ın ve Köroğlu'nun mısralarında da bu bağlamda ele alındığı görülmektedir. Nitekim yaşadığı devirden şikâyet eden Karacaoğlan, yiğitler için ölüm tehlikesinin olduğu haberini verirken Köroğlu ise Bolu Beylerine meydan okuduğu mısralarda leş ve karga ilişkisini yansıtmıştır:

*Dinleyin ağalar zamane azgın
Yiğidin başında döner bin kuzgun
Tohumu almış da tarlası bozgun
Yiğit de ne desin day'olmayınca* (Öztelli, 1971, s. 50)

ve

*Atına binende eyledi dizgin
Alayları çatıp eyledi bozgun
Leşine kondurmak isterse kuzgun
Gelsin doğuşelim Bolu Beyleri* (Arısoy, 1985, s. 84)

Kargaya yüklenen bu olumsuz çağrışımların Âşık şiirinde de karşımıza çıktığı görülmektedir. Nitekim Pir Sultan Abdal'ın mısralarında görüleceği üzere gül bahçesine konan bir karganın oranın değerini ve güzelliğini bilemeyeceği açıkça vurgulanır.

*Karga gül dalına konsa
Gülün kadrin ne bilir
Kendi kadrini bilmeyen
Elin kadrin ne bilir* (Öztelli, 1985, s. 413)

Karganın olumsuz kullanımı Alevi-Bektaşî ritüellerinde karşımıza çıkan Rodos Semah'ında da görülmektedir. Gönle seslenildiği görülen eserde gülün en iyi anlayan ve ona kavuşma arzusu içerisinde olan bülbül yerine gül bahçesini dağıtan kargalardan haber sormanın şikâyeti dile getirilir. Burada manevi anlamda erkân yoluna girenlerin hakikati bilenlere danışmaması da bir bakıma eleştirilmektedir.

*Ayıplarım gönül seni
Hal bilmeze hal sorarsın
Yanında bülbül dururken
Kargalardan gül sorarsın*

Âşık Dâimî ise bu dünyaya gelip konanların zamanı geldiğinde göçtüğünü ve artık iyiliğin ve güzelliğin yerini felaketin ve kötülüğün aldığını karga unsuruyla birlikte dile getirmiştir.

*Daimi konan göçüyor
Bahar geldi gül açıyor*

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi: Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dini ve Edebî Tasavvurlara Göre*, İstanbul: Ötüken Yayınları 2019.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Boria Sax, *Toplumun Aynasında Karga*, İstanbul: Kitap Yayınevi 2006.

*Çirkin güzelden kaçıyor
Kargalara kalan dünya* (Kalkan, 1991, s. 253)

Sonuçta çeşitli milletlerin mitolojileri ve dini yaklaşımlarında olumlu ve olumsuz şekilde karşımıza çıktığı görülen karganın, âşıklar tarafından olumsuz manada ele alındığı görülmüştür. Verilen örneklerde felaketi, ölümü ve yıkımı çağrıştıran ve temsil eden karganın aynı zamanda manevi anlamda hakikatin karşısında yer alanları da temsil ettiği anlaşılmaktadır.

D) Şahin Motifi

Şahin kuşu, toplum arasında görüntüsü, heybeti ve gücüyle yer edinmiş önemli kuşlar arasında yer almaktadır. Kanatlarının uzunluğu, güçlü tırnaklarıyla avını hızlı bir şekilde yakalama olanağına sahip olan şahin, uzun süreler havada kalabilmesi özellikleriyle yer edinmiş bir avcı kuştur. Türk düşünce yapısında kendine özel bir yer edindiği anlaşılan şahin, türeyişle ilgili anlatılarda kartal ve doğan gibi hayvan ata ve töz olarak değerlendirilmiştir (Çoruhlu, 2000, s. 111).

Sözlüğe baktığımızda: “55-60 santim boyunda, kanatları ve kuyruğu geniş, tüyleri benekli ve çizgili, yaygın olarak yaşayan, pek çok türü bulunan, doğana benzer yırtıcı avcı kuş” (Ayverdi, 2010) olarak tanımlanan şahin, halk verimlerinde de diğer kuşlar gibi yoğunca karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle turna motifinde incelediğimiz gibi velilerin çeşitli donlara girdiği ve bu biçimler arasında şahinin de olduğunu belirtmeliyiz. “Her velinin kuş bicimi vardır: Hacı Bektaş’ın güvercin. Hacı Doğrul’un şahin. Ahmed Yesevî’nin turna oluşu gibi.” (Melikoff, 1993, s. 127).

Türk âşıklık geleneği içerisinde ise şahinin türlü özellikleriyle karşımıza çıktığı görülmektedir. Öncelikle avcı bir kuş olması özelliğinden dolayı sevgili, âşığın gönlünü alan bir “avcı” olarak değerlendirilmiştir. Bu benzetme amaçlı kullanımın dışında uzun süreler gökyüzünde bulunan ve avını hızlı bir şekilde ve aşağıya doğru süzülerek yakalayan avcı şahin kuşunun bu temel anlamıyla da şiirlerde kullanıldığı görülmektedir. “Yükseklerde şahin gibi süzülür/ Enginlerde turna gibi düzülür” diyen Dadaloğlu’nun ve aşağıdaki parçada da görüleceği üzere Ruhsatî’nin de bu yaşamsal kodları şiirine taşıdığı anlaşılmaktadır:

*Şahin değilim ki uçup tutayım
Bülbül değilim ki dalda öteyim
Yanımda değil ki alup yatayım
Başı yine telli cananım noldu?* (Öztelli, 1962, s. 99)

Yırtıcı kuşlar arasında olan şahinin bir beylik, asalet ve itibar simgesi olarak kolda taşınması gerçeği Emrah’ın mısralarında karşımıza çıkmaktadır. Nitekim eskiden kendi ilinde itibar sahibi olarak yaşayan, koluna şahin konduran ve beline ipek şedde kuşanan Emrah artık ipek şedde yerine ipten oluşan kendiri kullanacak duruma gelmiştir:

*Ben de Emrah idim kendi ilime
Şahin kuşu kondururdum koluma
İpek şedde kuşanurdım belime
Şimdi kendir sıkır kollarımızı* (Yener, 1973, s. 62)

Âşıkların şiirinde şahinin kullanımında sevgiliyle bir bağ kurmak amacının yoğun bir şekilde yer aldığı anlaşılmaktadır. Şahinin hızlı bir şekilde avına yönelmesi ve avını yakalayabilmesinde keskin gözlere sahip olması çok önemlidir. İri gözlere sahip olan şahin kuşunun bu özelliği şiirlere yansımış ve Kul Nesîmî gibi birçok âşık sevgilinin gözlerini şahin bakışlı olarak ifade etmiştir:

Uykudan uyanmış şahin bakışlım
 Dedim sarhoş musun söyledi yok yok
 Ak elleri elvan elvan kınalım
 Dedim bayram mıdır söyledi yok yok (Arisoy, 1985, s. 183)

“Üsküfün eğdirmiş şahin bakışlı/ Siyah zülfün ay yüzüne saçılmış” diyerek sevgilinin güzelliği karşısında hayran olan Karacaoğlan da ve aşağıdaki parçada görüleceği üzere Âşık Veysel de aynı bakış açısını sürdürmüştür:

Benim yârim güzellerden kıymetli
 Tor şahin bakışlı arslan heybetli
 Gülüşü cilveli sohbeti tatlı
 Baldaki lezzeti tadı neyleyim (Alptekin, 2009, s. 123)

Şahinin şiirlerdeki bir başka kullanımı da Köroğlu ve Pir Sultan Abdal’ın mısralarında denk geldiğimiz şekliyle şahinin zirvelerde yaşayarak avını beklediği ve yuvalarını uzak bir yerde konumlandığı gerçeğidir:

Bir bülbülcük konmuş dağlar başına
 Sal Allah’ım sal sılama varayım
 Şahin yuva yapar kendi başına
 Sal Allah’ım sal sılama varayım (Yener, 1973, s. 321)

Ve

Şahin döner kayalarda
 Çan sesi var mayalarda
 Şu gördüğün ovalarda
 Kar yağıyor döne döne (Avcı, 1994, s. 133)

Sonuç olarak bir avcı kuşu olan şahinin daha çok fiziksel özellikleri doğrultusunda ele alındığı görülmektedir. Avcı özelliği ve gözlerinin iriliği nedeniyle sevgiliyle olan bağın ve bunun yanı sıra gücü ile yuva yerinin seçimi gibi temel bilgilerin âşıkların şiirinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Türk kültürünün ortak kültür miraslarından olan Âşık şiiri üzerinden kültüre ait unsurların izini sürmek mümkündür. Toplumun bir parçası olan ve toplumdan beslenen âşıklar toplumun maddi ve manevi unsurlarını şiirlerine taşımıştır. Bu unsurlardan biri olan kuş motifleri de âşıklar tarafından yoğun şekilde kullanılmış, kuşlar fiziksel ve manevi özellikleriyle birlikte değerlendirilerek ele alınmıştır.

Türk mitolojisi başta olmak üzere çeşitli toplumların mitolojilerinde önemli konumda duran turna, karga, Anka ve şahin kuşu bu çalışmada incelenmiş ve bu önemin âşıkların şiirinde de sürdürüldüğü görülmüştür. Öncelikle görüntüsüyle dikkatleri çeken turnanın âşıkların şiirlerinde fiziksel özellikleri ve görüntüsüyle ele alındığı ve bunun dışında Alevi-Bektaşî semahlarına da yansıyan manevi etkisini âşıkların şiirlerinde de sürdürdüğü anlaşılmıştır. Önemli bir simge olarak Orta Asya ve Uzak Doğu ülkelerinde yer alan turna kuşunun hareketlerinin ritüel ve danslara kaynaklık ettiği bilinmektedir. Bir kültür taşıyıcısı olan âşıkların şiirleri üzerinden yapılan incelemede turnanın sesini Hz. Ali’den aldığı ve turnanın Hz. Ali’nin bir timsali olarak değerlendirildiği görülmüştür. Bunun yanında turnanın görüntüsünden sevgilinin güzelliğini anlatma noktasında yararlanılmış ve turnanın eşine bağlılığı âşıklar tarafından da özenle işlenmiştir. Olumlu manada şiirlerde ele alınan göçmen kuş olan turna, haberci olarak ele alınıp sevgiliye ulaşma noktasında bir aracı olarak değerlendirilmiştir. İncelenen Anka kuşunun ise temsil ettiği güç ve konumun ve manevi anlamın âşıkların şiirinde de olumlu şekilde yer aldığı

anlaşılmıştır. Âşıkların şiirleri incelendiğinde Anka kuşunun Kaf Dağı'nda tek başına yaşadığı ve günlerce semalarda kalabilecek kudrete sahip olduğu bilgisine sahip oldukları görülmektedir. Vahdetin ve gücün bir sembolü olarak âşıkların şiirlerinde yer alan Anka kuşunun tasavvufi bir konumda ele alındığı da anlaşılmıştır. Nitekim âşıklar, hakikat yolunda olarak gerçeğin bilgisine ulaşmış olanların ifadesinde Anka'nın konumundan yararlanmışlardır. Birçok mitolojide karşımıza felaketi ve ölümü çağrıştıran bir anlamla çıkan karga ise âşıkların şiirinde de benzer şekilde olumsuz manada ele alınmıştır. Türkler arasında önemli bir konumda yer aldığı ve olumlu manada değerlendirildiği anlaşılan karganın İslamiyet ile birlikte bu manasını koruyamadığı ve olumsuzdan olumsuza doğru bir geçiş yaşadığı görülmektedir. Olumsuz mananın âşıkların şiirlerinde sürdürüldüğü ve incelenen örneklerde karganın felaketi, ölümü ve yıkımı çağrıştıran ve temsil eden bir unsur olarak ele alındığı anlaşılmıştır.

Pek çok toplumda leşlerle ilişkisi bağlamında ele alınan karga, âşıkların şiirlerinde de benzer şekilde yer almıştır. Görüntüsü, sesi ve leşlerle ilişkisi nedeniyle âşıklar tarafından da olumsuz şekilde ele alınan karganın aynı zamanda manevi yapı çerçevesinde de değerlendirildiği görülmüştür. Âşıklar tarafından hakikatin karşısında yer alanların, düzenin yerine düzensizliğin yanında duranların ve güzelliğin farkına varamayanların ifadesinde karga bir sembol olarak kullanılmıştır. Son olarak ele alınan şahin kuşunun ise fiziksel unsurlarındaki ayırıcı özellikleri ve yaşamsal özellikleri temelinde şiirlerde ele alındığı ve aşkın, kahramanlığın, acının ifadesinde yararlandığı görülmüştür. Türk düşünce yapısında mühim bir yeri olan şahin kuşunun etkileyici görüntüsünün ve gücünün anlatılarda kendine yer bulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim âşıkların şiirlerine baktığımızda yırtıcı bir kuş olan şahinin avını hızlı bir şekilde ele geçirmesi, tek başına yuvasını yapması ve zirvelerde konumlanması gerçeğinin yansımaları şiirlerde bulunmaktadır. Bu özelliklerine bağlı olarak saygın bir konumda yer alan şahin kuşunu kola kondurmanın da bir beylik simgesi olarak yer aldığı yine şiirlerden anlaşılmaktadır. Fiziksel özellikleri temelinde de ele alınan şahinin avcı özelliği, gözlerinin iriliği ve bakışlarıyla sevgiliyi simgelediği ve âşıklar tarafından da bu temelde değerlendirildiği görülmüştür.

Asırlık bir birikimden yararlanan âşıkların şiirleri üzerinden kültürel bir okuma yapmak gayesiyle oluşturulan bu çalışmada kültürel izlerden biri olarak değerlendirdiğimiz kuş motifleri ele alınmış ve birçok toplumda kendine has özellikler barındıran kuşlara ait özelliklerin Türk âşıklık geleneği içerisinde nasıl değerlendirildiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Uzun yıllardır var olan bir geleneğe ait unsurlar hayli geniş kapsamlı olduğundan burada kısıtlı çerçevede bir inceleme yapılmıştır. Maddi ve manevi olarak pek çok anlamla karşımıza çıktığı anlaşılmış olan kuş motiflerinin daha da geniş çaplı ele alınmasının kültürel yapı hakkında daha derin bilgilere ulaşılması noktasında etkili olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alptekin, A. B. (2009). *Âşık Veysel*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi
- Arısoy, M. S. (1985). *Türk Halk Şiiri Antolojisi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Avcı, H. (1994). *Koroğlu Ayaklanması: İnceleme, Belgeler, Deyişler, Kaynakça*. İstanbul: Ortadoğu.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

- Elçin, Ş. (2003). Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (28), 43-56.
- Eröz, M. (1990). *Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (1953). *Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Şiirleri*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Gül, M. (1984). *Sıdkî Baba-Hayatı ve Divanından Örnekler*. Ankara: Kadıoğlu Matbaası.
- Gümüšoğlu, D. (2008). *Harabi Divanı*. İstanbul: Can Yayınları.
- İslamoğlu, M. (2002). *Seyrani: Hayatı, Kişiliği, Sanatı, Şiirleri*. İstanbul: Denge Yayınları.
- Kalkan, E. (1991). *20. yy. Türk Halk Şairleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Kaya, D. (1994). *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsati*. Sivas: Cumhuriyet Üniv. Yayınları.
- Melikoff, I. (1993). *Uyur İdik Uyardılar*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Okay, H. N. (1953). *Devel'li (Everek) li, 1807-1866: Seyranî*. Maarif Kitaphanesi.
- Orhan, Y. A. (1999). *Âşık Dâimi: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Can Yayınları.
- Özcan, S. (1987). *Âşık Hicrani*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Öztelli, C. (1962). *Köroğlu ve Dadaloğlu Hayatı Sanatı Şiirleri*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Öztelli, C. (1971). *Karacaoğlan Bütün Şiirleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Öztelli, C. (1985). *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- Roux, J-P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J-P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. İstanbul: Bilgesu.
- Sarı, E. (2016). *Aşık Gevheri*. Antalya: Noktaekitap.
- Temizkan, M. (2014). Türk Kültüründe ve Alevî Bektaşî İnancında Turna. *Millî Folklor*, 26(101), 162-70.
- Yağcı, Ö. (1996). *Köroğlu: Yaşamı ve Şiirleri*. İstanbul: Gün Yayınları.
- Yener, C. (1973). *Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Bateş Yayınları.